

Valuch Tibor: A jelenkori magyar társadalom.

(A mai Magyarország 2.) Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 300 oldal.

A rendszerváltozást követően eltelt negyedszázad legfontosabb társadalmi változásait összegző, egyben összehasonlító és nemzetközi kitekintő vizsgálatokra is ösztönző könyvében¹ Valuch Tibor az ezredforduló Magyarországnak társadalomképét kívánja megrajzolni. A várt és a végül ténylegesen meg-, illetve meg nem valósult társadalmi folyamatok elemzésével a szerző objektív képet nyújt a mai magyar társadalom fejlődési irányait meghatározó erővonalakról. A kötet tizenegy fejezetben tárja fel a politikai, gazdasági és társadalmi rendszerváltozás eredményeit, a demográfiai mutatók negatív tendenciáit, részletesen ismerteti és sajátos kategóriákat alkalmazva illusztrálja a hazai társadalmi csoportok helyzetét, valamint a hétköznapi világába is betekintést enged.² A munkát mintegy harminc ábra, valamint közel ugyanennyi táblázat és fotó egészíti ki. A közérthetőség, a világos gondolatmenet és a korábbi periódusokra visszautaló összevetések mellett külön érdeme a kötetnek, hogy az olvasó saját társadalmi pozícióját is azonosítani tudja az „új” társadalomban.

A könyv szerkezete logikus, a szerző korábbi műveiből már ismert gondolatmenetet követ. A történeti előzményeket is vázoló, értelmezési kereteket nyújtó blokkot a népesedési viszonyokat és azok következményeit ismertető, majd a társadalom „térbeliségének” ismérveit, mutatóit, megoszlását és a közigazgatási rendszer összetevőit elemző részek követik. Az etnicitás kérdése ezt követően került külön fejezetbe, amely a trianoni határok nyújtotta kereteken kívül, a Kárpát-medence magyarságában gondolkodva tér ki a szomszédos országokban élő magyar kisebbség megmaradási esélyeire, lehetőségeire. A társadalom horizontális és vertikális vizsgálata, több szempontú strukturálódásának elemzése a kiindulópontnak tekintett és társadalomtörténeti szempontból „átmenetként” definiált rendszerváltozásból kiindulva a szerkezetiség kérdéskörének tárgyalásával folytatódik, az 1980-as évek elejére kialakult klasszikus Kádár-korszak társadalmi szerkezetének „újratagoldására” felhívja a figyelmet. Nem marad el a társadalom és a politika kapcsolatának, a vallásosságnak vagy a közgondolkodásnak részben értékszociológiai értékelése sem, miközben a mindennapok világa és a szociális ellátórendszer elemzése révén betekintést nyerhetünk többek között a rendszerváltozás fő „vesztéseinek”, a perifériára szorult rétegek életének legfőbb problémáiba is.

A bevezetésnek szánt fogalmi keretek értelmezése a szerző jelen köte-

¹ A mű sok szempontból a szerző 2001-es kötetének a folytatása: Valuch Tibor 2001: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest.

² Hasonlóan a szerző egy korábbi munkájához: Valuch Tibor 2013: *Magyar hétköznapiak – Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig*. Budapest.

téből sem hiányzik. Fő problémaként jelentkezik e tekintetben a politika- és a társadalomtudományok berkeiben is folyó vita olyan alapfogalmakról, mint a *rendszerváltozás/rendszer váltás/rendszer változtatás*. A változások *forradalomként, átmenetként*, illetve *reformként* történő megközelítésére a neves brit történész, Timothy Garton Ash által használt „refolúció” kifejezés egyfajta konszenzusként értékelhető. A forradalmi jelentőségű, jelentős reformokat hozó átmenet Valuch immár történeti távlatokban gondolkodó megállapítása szerint „többé-kevésbé stabil és működőképes” demokráciákat eredményezett (32). Elméleti síkon e konszenzus lényege, hogy a sokrétű, egymással gyakran ellentétes elméletek a változások tényét, így a közép-kelet-európai országokban végbement átmenetet elismerik, azok történelmi jelentőségét nem vitatják. A fejezet nem titkolt célja, hogy a történészi álláspontokat más társadalomtudományos nézetekkel is összevesse, azokból is merítve alkosson komplexebb értelmezést, rendszerelméleti összefoglalást. A szerzőnek mind a nemzetközi, mind a hazai kutatásokra, társadalomelméletekre való rálátását hatalmas bibliográfiai háttéranyag felhasználása igazolja, amiről a közel húszoldalas záró irodalomjegyzék tanúskodik.

A mai magyar társadalom időben és térben való ábrázolása a kötet elsődleges célja. A bemutatott demográfiai adatok a 2010-es népszámlálást is figyelembe véve térnek ki az élveszületések, illetve a halandóság kérdésére. A szerző nemenkénti bontásban rajzolja meg az ezredforduló előtti és utáni magyarországi korfát, jellemzi az átalakuló csa-

ládformákat és ezek összefüggéseiben a kedvezőtlen népesedési helyzetet. Igazán éles kontraszt azonban térben jelentkezik: a területi egyenlőtlenségek, a szub- és reurbanizáció által ösztönzött belső migráció új és meglehetősen éles különbségeket generáló polarizálódást eredményez a településállományban, miközben a leszakadó régiókban erősödik a vagyoni és etnikai alapú szegregáció. A falusi térségek nagy része 1990 után a strukturális hátrányokat halmozó „vesztes” térségek közé került, ideértve főként sok észak-magyarországi és alföldi települést. Ehhez kapcsolódó kitekintő rész a határokon belüli és kívüli kisebbségek, nemzetiségek helyzetének elemzése, kiemelve a zsidósággal és a roma etnikummal kapcsolatban korábban olyan tabuként kezelt kérdéseket is, mint utóbbi esetében az egyes országrészek aprófalvainál tapasztalt népességcserélődésben, valamint egyes városrészek gettósodásában játszott szerepet.

A hagyományosnak mondható rétegelemzések során Valuch Tibor az elitek (politikai, gazdasági és kulturális), a köztes szinten elhelyezkedő „jómódúak” (nagyvállalatok vezetői, tulajdonosai, vezető tisztségviselők) és a középosztály (középrétegek, közép- és kisvállalkozók, egyes értelmiségiek, magasabb bérkategóriájú szakmunkások) mellett a társadalom alsóbb rétegeit is vizsgálja, így a vidéki szegények és marginalizálódott csoportok helyzetét. Kovách Imre szóhasználatával élve, a „falusi underclass” jelentős hányadát a romák teszik ki, akik egyre kisebb eséllyel próbálkoz(hat)nak munkával jövedelemhez jutni és azt legális módon kiegészíteni. A nem kevés

strukturális hátránnyal küzdő vidéki szociális gettók és a mélyszegénységben élő „falusi underclass” lakóhelyei sokszor önmagukban komoly akadályt jelentenek a kitörési kísérletekben.³ A rétegelemzés történeti előzményei Valuch Tibornak a 20. század második felét bemutató társadalomtörténeti könyvében már felvázolásra kerültek, azonban – összehasonlításképpen – a szerző itt is feleleveníti a Kádár-korszak utolsó harmadának több lényeges sajátosságát közvetlen előzményként: így például a kisvállalkozói réteg kialakulását, illetve a 90-es években elterjedő önfoglalkoztatók csoportjának „kényszer szülte” feltűnését. A munkanélkülivé válás előli menekülést célzó különféle stratégiák szereplői a felértékelődő iskolázottság ellenére sem válhattak volna egy amúgy sem létező erős középosztály részévé, helyette egy jövedelem, státusz, vagyon és foglalkozás tekintetében is erősen differenciált társadalmi közép körvonalazódott. A társadalmi szerkezetváltozás és rétegződés összegzése a könyv egyik legfontosabb része. Az iskolai végzettség és a tudás, a foglalkoztatottság és a gazdasági aktivitás, a jövedelem, valamint a társadalmi mobilitás és rétegződés ugyanakkor meghatározza a könyv további fejezeteiben tárgyalt életkörülményeket, életstílusokat is.

A társadalom vertikális vizsgálata mellett a horizontális megközelítés sem hiányzik. A nemzetiségi viszonyok mellett a szerző tárgyalja a vallás, vallásosság, felekezeti hovatartozás sokszínűségét (2011-ben 286 féle vallás volt jelen

az országban), korcsoportok és nemek szerinti bontásban is. Nem marad el a társadalom és a politika kapcsolatának elemzése sem, melynek – a mai demokráciákra nézve – talán legkese-rőbb konklúziója a kollektív cselekvés felé mutató szándék és az öntudatosság (172), valamint a „valódi polgár” (citoyen) hiánya.⁴ Laki László megfogalmazását idézve, a „roncstársadalom” mindennapjaiban a megélhetésért folytatott küzdelem során az individuális és nem a közösségi értékek kerülnek előtérbe az egyének életében. A közgondolkodás bizalmatlanságból sokszor elutasítja a politika világát, és a nyugat-európai trendektől eltérő, azoknál zártabb, kevésbé befogadó értékrend jellemzi az egyes hazai társadalmi csoportokat. Mindeközben a Kádár-korszak sokakban a mai napig már-már a jóléti társadalom nosztalgikus emlékeként él. A nagy foglalkoztatók gazdasági szerkezetváltás miatti megszűnésével, a technológiai megújulás hiányában piacukat veszített nehézipari üzemek és gyárak leépülésével azonban hamar világossá vált, hogy nincs biztosíték sem a munkahely megtartására, sem a mélyszegénységből való visszamelkedésre, az ezzel kapcsolatos hamis illúziók kergetése pedig inkább váltott ki érezhető csalódottságot.

A mai magyar társadalom legdrámaibb szegmensei tűnnek fel az utolsó előtti, tizedik fejezetben, amely a szociálpolitika, a devianciák és a szegénység kérdéskörét járja körül. Itt ismét emlí-

³ Kovách Imre 2013: *A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest, 47–48.

⁴ Kern Tamás – Szabó Andrea 2011: A politikai közéleti részvétel alakulása, 2006–2010. In: Tardos Róbert – Enyedi Zsolt – Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, 49.

tést kap az individualizálódás folyamatának előtérbe kerülése, amit a szerző a társadalmi szolidaritás és integráció gyengeségével is összefüggésbe hoz. A társadalom peremén élők körében egyre fiatalabb korcsoportokkal találkozhatunk 1990 után, a statisztikai vizsgálatok pedig folyamatosan romló, jellegüket tekintve ugyanakkor változó szegénységi mutatókat publikálnak. A hétköznapi életben tapasztalható perifériára szorulás során az amerikai antropológus, James Ferguson (Stanford University, USA) által megfigyelt – részben Bartha Eszter kelet-európai kutatásaival is alátámasztott –, a nyugati országok „utolérhető fejlődésébe”⁵ vetett bizalom nálunk eltűnni látszik. A Ferguson által leírt jelenség értelmében a modernizációba és fejlődésbe vetett, a gondolkodást és mentalitást egyaránt befolyásoló hit erősebbnek bizonyul a hétköznapiok realitásánál, a valódi, illetve igazából átélt élethelyzeteknél. A magyarországi tapasztalatok ellenben nem ezt mutatják: Valuch oldalakon keresztül részletezi a mai Magyarország valós társadalmi problémáit, így a kedvezőtlen foglalkoztatási helyzetet, a nettó keresetek gyorsuló értékvesztését, az alacsony értékű szociális juttatások rendszerét, a munkaerőpiac szegmentálódását, a helyzetet súlyosbító legutóbbi pénzügyi és gazdasági válság halmozódó negatív hatásait, a nyomor, a hajléktalanná válás és a társadalmi devianciák összetettségét, valamint egymással való összefüggéseit. Mindezt

az EUROSTAT felmérésével támasztja alá, amely 2014-ben a lakosság 33%-át a szegénységi küszöb alatti jövedelmi kategóriába sorolta (213).

A kötet záró fejezete a mindennapok világát, a fogyasztást és a lakáshelyzetet tárgyalja. Az életviteli szokások változását több statisztikai forrást – például a 2005. évi mikrocenzust, továbbá időmérleg-felvételt, táplálkozási vizsgálatokat, étkezésszokás-felméréseket – felhasználva ábrázolja a szerző. A fogyasztásbeli különbségek vizsgálatából kiderül, hogy a két szélsőséges társadalmi kategória, az alulfogyasztó mélyszegény, illetve a magának luxust megengedni képes vagyonos rétegek körüli és közötti társadalmi verseny már a szocialista korban is létezett, de 1990 után sokkal szélesebb szakadékot teremtett.⁶ Meghatározó módon utal erre többek között a státuszjelző fogyasztás erősödése (249), a lakásállomány felszereltsége (262), illetve az infokommunikációs kultúra terjedése (271). A fenti tényezők közvetlen környezetünkben az újonnan kialakult középosztály és más jómódú társadalmi csoportok „önreprezentációs” eszközeivé váltak, miközben szinte áthidalhatatlanul nagy távolságokat teremtettek az alsó és felső rétegek között. Ennek igazolásaképpen kiemelhető, hogy a magyarországi lakáshelyzet terén ugyan a komfortszint fokozatos emelkedése egyfajta társadalmi kiegyenlítődésre utal, a lakáskörülmények azonban – éles kontrasztként – sokkal inkább erősödő po-

⁵ Vö. Bartha Eszter 2015: A rendszerváltástól a struktúraváltásig. *socio.hu* (5.) 3. 253. http://www.socio.hu/uploads/files/2015_3/bartha.pdf – utolsó letöltés: 2016. március 13.

⁶ Alabán Péter 2014: Így éltünk mi...” Látogat és illúzió a mindennapokban. *socio.hu* (4.) 1. 132. http://socio.hu/uploads/files/2014_1/8alaban.pdf – utolsó letöltés: 2016. március 13.

larizációról (például luxus lakóparkok, illetve szoba-konyhás szükséglakások) tanúskodnak.

A jelenkori magyar társadalom vizsgálata elsősorban szociológiai kérdéseket vet fel. Valuch Tibor szerzői érdeme, hogy nagy összefoglaló munkáit az „alulról” közelítő személetmód jellemzi, hatalmas forrásanyagát regionális és helyi viszonyokat tanulmányoz-

va egészíti ki. Mindezt közérthetően, a szemléltetésnek leginkább megfelelő ábrázolásmód kiválasztásával teszi. A kötetből hiányzik a zárszó, miképp a rendszerváltozással megkezdődött, és számos ponton párhuzamosan fejlődő gazdasági és társadalmi folyamatok sem tekinthetők lezártnak.

Alabán Péter